

SİDDİK HASAN HÂN'IN TAKLİDE KARŞI DURUŞUNUN KUR'ÂNÎ ARGÜMANLARI

SABĞATULLAH TAYFUR^a

Öz

Sıddîk Hasan Hân (ö. 1889/1307), Hindistan'ın önde gelen İslâm âlimlerindedir. Değişik ilim dalında birçok eser yazmıştır. Hindistan'ın ilim merkezi haline gelmesinde büyük katkılarda bulunmuştur. Birçok dinî konuda görüş beyan etmiştir. Bunların çoğunda selef-i sâlihe uymuştur. Onun en çok dikkat çeken görüşlerinden birisi taklîd hakkındaki düşünceleridir. O, bu konuda çok katı bir anlayışa sahiptir. Bundan dolayı birçok âlim tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Ona göre zarurî durumlar dışında hiçbir konuda gayr-i müslimlere ait bir mantık olan taklîde başvurulmamalıdır. Çünkü taklîd, delilsiz bir şekilde başkalarına uyma olduğu için cehalet sayılmaktadır. Ona göre taklîd, insanı sahîh bilgiye ulaştırma konusunda güvenilir bir yöntem değildir. Çünkü bu yöntem sorgusuz bir şekilde başkalarına uymaktan ibarettir. O, taklîd yerine iki sağlam yöntem önermektedir. Bunlar ittibâ' ve ictihâddir. İnsanlar, taklîd yerine Kur'ân'a, sünnete ve selef-i sâlihe ittibâ' etmeli ya da ictihâdda bulunmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Sıddîk Hasan Hân, Taklîd, İttibâ', İctihâd.

SİDDİQ HASAN KHAN'S STANCE OF QUR'ANIC ARGUMENTS AGAINST MIMICRY

Abstract

Siddiq Hasan Khân (ö. 1889/1307), is one of the leading Islamic scholars of India. He wrote many works in different branches of science. He made great contributions to India's becoming a center of science. He has expressed views on many religious issues. In most of these, has complied to salaf-i salih. One of his most noteworthy views is his thoughts on mimicry. He has a very strict understanding of this issue. Therefore, he was criticized by many scholars. According to him, no matter what kind of non-muslims in a matter of imperative should not be applied in the mimicry of logic. Because it is ignorant, mimicry is considered ignorant it is to comply with others. According to him, imitation is not a reliable method of transmitting people to the right information. Because this method consists of obeying others in an unquestioned way. He suggests two solid methods instead of imitations. These are ittibâ' and ijtehad. People should obey the Qur'an, the sunnah and the salaf-i sâlih instead of mimicry them, or they should be ijtehad.

Key Words: Siddiq Hasan Khân, Mimicry, ittibâ', ijtehad.

^a Dr., Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı
(s.tayfur56@hotmail.com)

Giriş**Sıddîk Hasan Hân'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği**

Sıddîk Hasan Hân (ö. 1889/1307), 19. yüzyılda Hindistan'da yaşamış selefî âlimlerden birisidir.¹ Buranın önde gelen âlimlerinden ders almış, birçok ilim dalında Arapça, Farsça ve Urduca olmak üzere 200'den fazla eser telif etmiştir.² Bu ilmî kişiliğinin yanında bölge valiliği ve eğitim bakanlığı gibi resmi görevlerde de bulunmuştur.³ Üstlendiği bu görevlerin sunduğu geniş imkânlardan istifade ederek Hindistan'ın muhtelif yerlerinde medreseler, okullar, kütüphaneler ve matbaalar açmış ve burada İslâmiyet'in hızlı bir şekilde yayılmasına vesile olmuştur.⁴ Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamîd onunla mektuplaşmış, yaptığı bu hizmetlerinden ve üstün başarılarından dolayı onu tebrik etmiş ve kendisine bir takım hediyeler göndermiştir.⁵ Hasan Hân'ın yaşadığı dönemde Hindistan İngiliz sömürgesi altındaydı. Bu nedenle halkı bu konuda uyarmış, hayatı boyunca bu sömürge yönetimini ülkeden çıkarmak için uğraşmış ve bunun için muazzam bir cihada öncülük etmiştir.⁶

Sıddîk Hasan Hân'ın İlmî Kişiliği Hakkındaki Tartışmalar

Hasan Hân'ın üstlendiği resmî görevlerin yoğunluğu arasında bu kadar eser telif edemeyeceğini ileri süren bazı İslâm âlimleri ve bir kısım müsteşrik, onu sert bir dille eleştirmiştir. Onu en çok eleştiren, hadis ilminde temayüz eden ve Hasan Hân'ın muasırı olan Hindistanlı âlim Abdülhayy el-Leknevî'dir (ö. 304/1883). Zira onun iddia ettiğine göre Hasan Hân, seçici davranmadan, eleştiri süzgecinden geçirmeden, doğru olup olmadığına bakmadan başka kitaplardaki bilgileri olduğu gibi naklederek eserlerini telif etmiştir. Bunların çoğunda hiçbir kaynak göstermemiş, böylece bu bilgilerin kendisine ait olduğu hissini vermiştir.⁷ Leknevî, Hasan Hân'ın ilmî kişiliğini eleştirme, eserlerindeki hata ve çelişkileri gün yüzüne çıkarma amacıyla birkaç eser telif etmiştir. O, bu eserlerinde Hasan Hân'ın, bazı ihtilâflı görüşleri, üzerinde ittifâk edilen görüşler olarak lanse ettiğini,

¹ Zekî Muhammed Mücâhid, *el-A'lâmü's-Şarkıyye*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, c. 1, s. 385; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, c. 2, s. 425; Abdülhayy b. Fahriddîn el-Hasenî, *el-İ'lâm bi men fi Târîhi'l-Hind mine'l-A'lâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, c. 1, s. 1247.

² Hayruddîn Nu'mân b. Mahmûd b. Âlûsî, *Cilâü'l-Ayneyn fi Mühâkemeti'l-Ahmedeyn*, Matbaatü'l-Medenî, Medine 1981, s. 30; Ahter Cemâl Muhammed Lokmân, *es-Seyyid Sıddîk Hasan Ârâühü'l-İtikâdiyye ve Mevkifuhû min Akîdeti's-Selef*, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1988, c. 1, s. 66.

³ Azmi Özcan, "*Şâhchân Begüm*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 252-253.

⁴ Lokmân, *es-Seyyid Sıddîk Hasan*, c. 1, s. 19-20.

⁵ Hasenî, *el-İ'lâm*, c. 1, s. 1248; Lokmân, *es-Seyyid Sıddîk Hasan*, c. 1, s. 33-35.

⁶ Özcan, "*Şâhchân Begüm*", c. 38, s. 252-253; Hasenî, *el-İ'lâm*, c. 1, s. 1248; Lokmân, *es-Seyyid Sıddîk Hasan*, c. 1, s. 33-35.

⁷ Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *İbrâzü'l-Ğayyi'l-Vâki' fi Şifâi'l-Ayy*, İdâratü'l-Kur'ân, Pakistan 1999, s. 3,10.

kimi yerde Şîa'nın görüşlerini benimsediğini, İslâm âlimlerinin ittifâk ettiği birçok konuda muhalif görüş beyan ettiğini göstermeye çalışmaktadır.⁸

Bazı Batılı müsteşrikler Hasan Hân'ı eleştirme noktasında Leknevî'den çok daha ağır bir tutum sergilemişlerdir. Bunlar Cornelius Van Dyck (ö. 1313/1985) ve Louis Cheikho'dur (ö. 1346/1927). Van Dyck, Hasan Hân'ın resmi ve gayri-resmi bütün yetki ve imkânlarını kullanarak etrafındaki âlimlere zorla kitap yazdırdığını, varlığı nadir bilinen yazma eserleri bastırdığını, daha sonra bunları kendisine mal ettiğini iddia etmektedir.⁹ Cheikho da bu konuda Van Dyck'e katılmaktadır. Ona göre Hasan Hân'ın bunca eseri tek başına yazması mümkün değildir. Onun bu eserlerdeki tek rolü naklettiği bu bilgileri belli bir kritere göre dizmek ve bazı düzeltmelerde bulunmaktan ibarettir.¹⁰

Hasan Hân'ın bazı eserlerini araştırmamız, hayatı ve eserlerini inceleyen bazı ilim adamlarının telif ettiği eserlere göz atmamız neticesinde ona yöneltilen eleştirilerin kısmen haklılık payı bulursa da birçoğunun doğruyu yansıtmadığını gördük. Özellikle batılı müsteşriklerin onun hakkındaki ithamların çok insafsızca ve ilmî dayanaklardan yoksun olduğunu gördük. Hasan Hân'ın ilmî kişiliğini mercek altına alan bazı ilim adamları, Leknevî'nin ona yönelttiği eleştirileri, Hasan Hân'ın hem dünyevî makam hem de telif ettiği eser açısından ondan üstün olmasına ve mezhep taassubuna bağlamaktadır. Bu araştırmacılara göre Batılı müsteşriklerin ithamlarının altında yatan neden ise, Hindistan'da o zaman hüküm süren İngiliz sömürge yönetiminden siyasi çıkar sağlamaktı.¹¹

1. Taklîdin Tanımı

Taklîd, kök açısından bükme, toplama, sulama ve bileme anlamlarına gelen “قَلَدَ” fiilinin tef'îl bâbından mastarıdır.¹² Taklîd, boyna gerdanlık ve kılıç takmak,¹³ adaklık olduğu bilinsin diye bir hayvanın boynuna ip asmak veya nalını delmek, sorumluluk yüklenme veya başka birisine yükleme anlamlarına gelmektedir.¹⁴ Bu kelime ıstılâhî

⁸ Leknevî, *İbrâzü'l-Ğayy*, s. 4, 6, 9, 10, 21, 84; Leknevî, *Tezkiratü'r-Râşid bi Raddi Tebsirati'n-Nâkid*, İdâratü'l-Kur'ân, Pakistan 1999, s. 5, 6, 99, 185, 220, 292, 185, 414, 443.

⁹ Cornelius Van Dyck, *İktifâü'l-Kanû' bimâ Hüve Matbû'*, Dâru Sâdır, Beyrut 1896, s. 497.

¹⁰ Louis Sheikho, *Târîhü'l-Âdâbi'l-Arabiyye*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1991, s. 235.

¹¹ Abdülmuîd Selefi, *es-Seyyidü'n-Nevvâb Siddîk Hasan Hân*, İdâratü'l-Buhûs, Hindistan 1980, s. 12, 128; Lokmân, *es-Seyyid Siddîk Hasan*, c. 1, s. 63-68; Van Dyck, *İktifâü'l-Kanû'*, s. 497; Muhammed Mehdî Ali el-Hammûdî, *el-Kannûcî ve Ârâühü't-Tefsîriyye*, el-Âmmü'l-Câmiî, Sudan 2015, s. 35-36; Seyyid Abdülmâcîd el-Gûrî, “el-Emîr Siddîk Hasan Hân”, *Hadis International Reviewed Academic Journal*, c. 2, Kuala Lumpur, tsz. s. 182-189; Abdülhayy el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982. c. 2, s. 1057.

¹² Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğâ*, Dâru'l-Fikr, Şam 2002, c. 5, s. 15; Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 398.

¹³ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, s. 560.

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz., c. 3, s. 365; Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 560.

olarak genellikle “delilini bilmeden birinin sözünü kabul etme”,¹⁵ “delilden önce görüşü tasdik etme”,¹⁶ “neye dayanarak konuştuğunu bilmeyen bir kişinin sözüne göre amel etme”¹⁷ ve “ictihadî bir meseleye dair görüşü delile dayanmadan benimseme veya uygulama”¹⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavramın en meşhur tanımlarından birisi şu şekildedir: “Taklîd, bir mükellefin şer'î bir hükümde delili güçlü olup olmadığına bakmaksızın sözleri müstakil olarak hüccet teşkil etmeyen birisinin mezhebine bağlanmasıdır.”¹⁹ Bu tanımdan anlaşıldığına göre taklîdin en ayırıcı özelliği hem taklîd edilenin hem de taklîd edenin ileri sürülen görüşün sağlam olduğunu kanıtlayacak bilgiden yoksun olmalarıdır. Bundan dolayı birçok âlim itikâdî konularda taklîdin câiz olmadığını iddia etmektedir.²⁰ Öte yandan İslâm âlimlerinin cumhuru, âmmî olarak nitelenen bir insanın furû'ü'l-fikh sayılan şer'î hükümlerde başkasını taklîd etmesini câiz görmektedir.²¹

2. Sıddık Hasan Hân'ın Taklîde Bakışı

Hasan Hân'ın eserleri incelendiğinde İslâmî ilimlerle alakalı pek çok konuyu ele aldığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi taklîde dair görüşleridir. Onun taklîd tarifi, sadece itikâdî veya fikhî konularda herhangi bir âlimin görüşüne uymaktan ziyade hangi ilim dalında olursa olsun hüccet olmaksızın öne sürülen bir görüşe hüccetsiz bir şekilde uyma ve ona göre amel etme şeklinde açıklanabilir.²² Ona göre taklîd daha çok Kur'ân'da zikri geçen ve Allah tarafından gönderilen mesajlardan yüz çevirip ecdâtlarına tabî olan insanların başvurduğu bir yoldur. Bunun en önemli zaaf noktası taklîd edenlerin taklîd ettikleri kişilerin sağlam bilgilere sahip olup olmadıklarını sorgulamamaları, çoğu zaman da yanlış yolda olduklarını bilmelerine rağmen onlara uymalarıdır.²³

Hasan Hân, taklîdin bu özelliklerinden yola çıkarak böyle bir yönetime başvurmanın kesinlikle câiz olmadığını iddia etmektedir. Zira ona göre taklîdin meşru'iyetini öne sürmek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olduğunu inkâr etmekle eşdeğerdir. Çünkü Allah, bütün söyledikleri insanlar tarafından kabul edilsin ve ona göre amel edilsin diye O'nu göndermiştir. Farklı düşüncede olan insanlar tarafından

¹⁵ Hamed b. İbrâhîm el-Harîkî, *et-Tevhîd ve Eseruhü fî Hayâti'l-Müslim*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1993, s. 80.

¹⁶ Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1983, c. 6. s. 270.

¹⁷ Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İctihâd min Kitâbi't-Telhis li İmâmi'l-Harameyn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1987, s. 95.

¹⁸ Eyyüp Said Kaya, *“Taklîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 461.

¹⁹ Ebü'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed el-Minyâvî, *et-Temhîd Şerhu Muhtasari'l-Usûl*, el-Mektebetü's-Şâmile, Mısır 2011, s. 127.

²⁰ Harîkî, *et-Tevhîd*, s. 80; Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *el-Câmi' li Mesâili Usûli'l-Fikh*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 2011, s. 411.

²¹ Harîkî, *et-Tevhîd*, s. 80; İyâd b. Nâmî b. İvâd e-Süllemî, *Usûlü'l-Fikh*, Dâru't-Tedmüriyye, Riyad 2005, s. 482-483.

²² Sıddık Hân b. Hasan b. 'Ali b. Lutfillâh el-Hindî, *Husûlu'l-Me'mûl min 'İlmi'l-Usûl*, Matbaatü'l-Cevâib, İstanbul 1878, s. 193; Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1992, c. 12, s. 339-340.

²³ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 10, s. 292-293.

öne sürülen her görüşe tabi olma, “Yoksa onların, Allah’ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var”²⁴ ayetinde işaret edildiği gibi bu peygamberin evrensel mesajının önüne set çekme ve onun dışında peygamberlik otoritesine sahip insanların varlığını kabul etme anlamına gelmektedir.²⁵ Bu açıdan bakıldığında taklîdin vesvese ve sapkınlıktan başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶

Hasan Hân’ın ifade ettiğine göre taklîdi meşru’ gören ve sık sık buna başvuran bazı insanlar, takip ettikleri bu yöntemin hak olduğunu, taklîd ettikleri kişilerin de tabi olunmaya layık olduğunu başlıca iki delille ispatlamaktadırlar. Bunlar “Ey inananlar, Allah’a, Peygamber’e ve içinizden emredecek kudret ve liyakate sahip olanlara itaat edin”²⁷ ve “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun” ayetleridir.²⁸ Zira Allah, birinci ayette mü’minlere Allah’a, Resûl’üne ve “ülû’l-emr”e itaat etmelerini emretmektedir. Taklîdcilere göre “ülû’l-emr”den maksat taklîd ettikleri kimselerdir. Hasan Hân bunu sert bir üslûpla reddetmekte ve bundan maksat insanları taklîdle amel etmeye değil Allah’ın indirdikleriyle amel etmeye davet eden âlimler ve yöneticiler olduğunu söylemektedir.²⁹ İkinci ayette ise Allah mü’minlere bilgi sahihi olmadıkları konularda “ehlü’z-zikr”e başvurmalarını emretmektedir. Taklîdciler bunun da taklîd ettikleri kişileri işaret ettiğini savunmaktadırlar. Hasan Hân, “ehlü’z-zikr”in kimler olduğu hususunda iki ihtimal olduğunu söylemektedir: Ya bu ayetteki “sorun” emri o zaman ki münâfiklara yöneliktir ya da bütün mü’minleri kapsamaktadır. Birinci ihtimale göre “ehlü’z-zikr”den maksat ehl-i kitâba mensup olan bilginlerdir. İkinci ihtimale göre ise bundan maksat hiçbir şekilde taklîde başvurmayan, Kur’ân ve sünnete sınımsız sarılan âlimlerdir.³⁰

Ona göre en sağlam yol, doğrudan Kur’ân ve sünnete tabi olmak; bunların anlaşılması noktasında Hz. Peygamber’e (s.a.v.), sahâbeye ve tâbiîne başvurmaktır.³¹ Müslümanların söz konusu kaynakları anlama noktasında mezkûr merci’ler dışındaki insanları taklîde başvurmaları câiz görülmez. Çünkü bu, dalâletten başka bir şey değildir. O, bundan dolayı mezheplere bağlılığı eleştirmekte, insanları taklîd yerine ictihâd etmeye teşvik etmektedir.³² Hasan Hân, fıkıh mezheplerinden uzak durduğunu ve mezhep imamlarını taklîd etmediğini dile getirmektedir.³³ O, ömrünü insanların Kur’ân ve sünnete temessük etmelerine ve hiç kimseyi taklîd etmemelerine adanmış söylemektedir.³⁴

²⁴ Şûrâ, 42/21.

²⁵ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 4, s. 328; c. 12, s. 295, 339, 340.

²⁶ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 1, s. 338; c.9, s. 249-250.

²⁷ Nisâ, 4/59.

²⁸ Nahl, 16/43.

²⁹ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 3, s. 156.

³⁰ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 7, s. 246.

³¹ Lokmân, *es-Seyyid Siddîk Hasan*, c. 1, s. 22, 59.

³² Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 4, s. 249, 250, 328.

³³ Lokmân, *es-Seyyid Siddîk Hasan*, c. 1, s. 22-23; Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 2, s. 179; c. 5, s. 286; c. 9, s. 330-332.

³⁴ Hammûdî, *el-Kannûcî*, s. 28.

Eserlerini de bu çerçevede yazıp yaydığını ifade etmekte ve her fırsatta taklîdin zararlarına değinmektedir.³⁵

Hasan Hân, Yemenli meşhur âlim Muhammed Şevkânî'den (ö. 1250/1826) çok etkilenmiş, onun eserlerine merak salmış ve bunlardan aşırı bir şekilde nakillerde bulunmuştur. Ayrıca Şevkânî'nin talebelerinden istifade etmiş, onunla yakın temasta olan bazı âlimlerden ders ve icazet almıştır. Bu etkilenmenin izlerini Hasan Hân'ın yazdığı eserlerde görmek mümkündür.³⁶ O, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'den (ö. 751/1350) de etkilenmiş, bu iki âlimin görüşlerini savunmuş, kitaplarına müracaat etmiş ve bunları öğrencilerine ders olarak okutmuştur. İşte Hasan Hân'ın bu âlimlerin tesiri altında kalması taklîd konusunda onlardan ilham almasına vesile olmuştur.³⁷ Hasan Hân'ın, taklîde karşı olduğunu söylemesine rağmen bazı konularda sorgulamadan bu âlimlerin görüşlerini taklîd ettiğini görmekteyiz. O, bunun taklîd olmadığına dair bazı açıklamalarda bununsa da bu, onun kendisiyle çelişmediği anlamına gelmez.³⁸

Hasan Hân, taklîde karşı çıktığı gibi tasavvufa da karşı çıkmaktadır. Taklîd ve tasavvuftan uzak durmayı, kuruluşunda büyük emek sarf ettiği ehl-i hadis ekolü için bir ilke olarak belirlemiştir. Zira o, tasavvufun bâtil bir yol olduğu, taklîd gibi insanları cehalet ve dalâlete sürüklediği kanısını taşımakta ve telif etmiş olduğu eserlerde tasavvufçuların ileri sürdüğü görüşleri reddetmektedir. O, tasavvufî bilgilerle telif edilen tefsirlerin tümünü reddetmekte ve bu tür eserleri batıl tefsirler grubuna sokmaktadır.³⁹

3. Taklîdle Hüküm Veren ve Bununla Amel Edenleri Eleştirmedeki Naklî Delilleri

Hasan Hân'a göre taklîdle hüküm tesis etme, çoğu zaman İslâm'ın temel kaynaklarından uzaklaşmaya neden olmaktadır. Çünkü herhangi bir konuda hüküm veren kişi Allah'ın indirdikleriyle hüküm vermekle sorumludur. Taklîdciler ise sağlam bir delil olmadan ve haklı olup olmadığını bilmeden taklîd ettikleri kişilere dayanarak hüküm verirler.⁴⁰ Çünkü taklîd ettikleri kişilerin yanılmaz olduklarına ve söyledikleri şeylerin çelişki içermediğine inanmaktadırlar. Hâlbuki taklîdcilerin taklîd ettiği birçok âlim aynı konuda farklı görüş belirtmektedir. Örneğin birinin helâl hükmünü verdiği bir şeye, diğeri harâm hükmünü verebilmektedir. Aynı şeyin hem helâl hem de haram olması mümkün

³⁵ Hasan Hân, *et-Tâcü'l-Mükellel*, Vizâretü'l-Evkâf, Katar 2007, s. 541.

³⁶ Ali b. Ahmed el-Ahmed, *Da'vetü's-Şeyh Sıddık Hasan Hân*, el-Âmmü'l-Câmiî, Suudi Arabistan 2000, s. 310-313; Hasenî, *el-İ'lâm*, c. 1, s. 1247; Mücâhid, *el-A'lâmü's-Şarkıyye*, s. 385; Lokmân, *es-Seyyid Sıddık Hasan*, c. 1, s. 29;

³⁷ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 4, s. 374; Ahmed, *Da'vetü's-Şeyh*, s. 308-313.

³⁸ Ahmed, *Da'vetü's-Şeyh*, s. 44; Leknevî, *İbrâzü'l-Ğayy*, s. 6,

³⁹ Hasenî, *el-İ'lâm*, c. 1, s. 1248; Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferîvâî, *Cühûdün Mukaddese*, İdâratü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Hindistan 1980, s. 83-85; Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 2, s. 179; c. 4, s. 374; c. 8, s. 103; c. 11, s. 358.

⁴⁰ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 436-438.

olmadığına göre “De ki: Allah’ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz? De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah’a iftira mı ediyorsunuz?”⁴¹ ayetinde işaret edildiği gibi taklîdle hüküm veren kişilerden dinî konularda fetva istemenin câiz olmadığı anlaşılmaktadır.⁴²

Hasan Hân, Yahudiler hakkında nazil olan “Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir”⁴³ ayetinin sebep-i nüzûlüne bakmaksızın Müslüman olsun veya olmasın taklîdle hüküm veren herkesi kapsadığını iddia etmektedir. Zira ona göre bunlar Allah’ın hükümlerine göre amel etmeyi bırakıp delillerinden haberdar olmaksızın bazı insanların verdiği hükme uyarlar. Delillerini bilseler de bunun doğru mu yanlış mı, kişisel görüşleri mi yoksa bir akıl yürütüme sonucu vardıkları bir sonuç mu bilemezler.⁴⁴

Hasan Hân’a göre taklîd, “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh’i rabler edindiler. Hâlbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu”⁴⁵ ayetinden anlaşıldığı gibi hak yoldan sapan Yahudi ve Hıristiyanların başvurduğu yöntemlerdendir. Zira onlar din adamlarını taklîd edip onlara tapar hale gelmişlerdir.⁴⁶ O, “Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve Peygamber’e çağrıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler”⁴⁷ ayetine dayanarak Allah’ın ve Resûl’ünün mesajlarına uymayı bırakıp tabi oldukları kişilerin yolunda yürümeleri sebebiyle taklîdcileri münâfıklara benzetmekte ve taklîdin nifâka denk olduğunu işaret etmektedir.⁴⁸

Hasan Hân, “O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah’ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar kâfirlerle beraber oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz”⁴⁹ ayetine istinaden taklîd ettikleri kişilerin görüşlerine sınımsız sarılıp bunların dışındaki görüşlere itibar etmeyen ve bunları değersiz bulan İslâm ümmetine mensup taklîdcileri Kur’ân’ın ayetleri ile alay eden müşriklere benzetmekte ve taklîdi bir nevi şirk olarak nitelemektedir.⁵⁰ O, “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ derler. Ya şeytân, onları alevli ateşin azabına çağırıyor idiysel!”⁵¹ ayetini delil göstererek bilinçsiz bir şekilde başkalarının yolunda yürüyen bu taklîdcileri müşriklere eşit seviyede görmektedir. Ona göre bu iki taklîdci zümresinden birinin kâfir diğersinin ise Müslüman

⁴¹ Yûnus, 10/59.

⁴² Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 3, s. 436; c. 4, s. 68; c. 6, s. 85.

⁴³ Mâide, 5/44.

⁴⁴ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 10, s. 292-293.

⁴⁵ Tevbe, 9/31.

⁴⁶ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 7, s. 68.

⁴⁷ Nûr, 24/48.

⁴⁸ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 9, s. 247.

⁴⁹ Nisâ, 4/140.

⁵⁰ Hasan Hân, *Fethu’l-Beyân*, c. 3, s. 269.

⁵¹ Lokmân, 31/21.

olması, aynı seviyede bulunmalarına mani değildir. Çünkü buradaki benzerlik küfür ve iman açısından değil, taklîd etme açısındanadır. Dolayısıyla taklîd ettikleri için küfre girenler olduğu gibi, küfre girmemekle beraber günahkâr olanlar da bulunmaktadır. Bu demektir ki Müslüman olup da taklîde göre amel edenler, müşrikler gibi taklîd ettikleri kişilerin izini sürmekle kendilerini cehennem azabına müstahak etmektedirler.⁵²

Hasan Hân "Ey miskîn!" hitâbını kullanarak seslendiği bu taklîdcileri, şu hadis-i şerîfteki son zümre içerisinde değerlendirmektedir: "Üç çeşit kadı bulunmaktadır, birisi Cennet'te diğer ikisi ateştedir. Cennet'teki, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı bilip de hükmünde zulmeden ise ateştedir. İnsanlar arasında cehaletle hüküm veren de ateştedir"⁵³. Zira ona göre taklîdle hükmeden kişi, hakkı bildiğini ve ona göre hüküm verdiğini hiçbir şekilde iddia edemez. Çünkü o, verdiği hükümde imamına uymuştur. İmamı da ya gerçeğe göre ya da gerçeğe aykırı hüküm vermiştir. Taklîd eden kişi bu iki ihtimalden birincisine dayanarak gerçeğe göre hüküm vermiş olsa bile bu, tesadüf sonucu olduğu için cehaletle hüküm vermiş sayılır. Çünkü o, taklîd ettiği imamının doğru söyleyip söylemediğini bilemez. Dolayısıyla taklîdle hüküm verenler her halükarda cehennemliktir.⁵⁴

Hasan Hân, çoğu taklîdcinin yürüdüğü yolun yanlış olduğunun farkında olmadığını dile getirmektedir. Sadece bunlar değil taklîd ettikleri kişilerin de yanlış yolda olduğunu düşünen Hasan Hân, taklîd ile amel etme ile sürdürülen bir yaşam neticesinde ortaya çıkacak vahim tablonun sorumluluğunu kimsenin üstlenmeyeceğini ispatlama bâbında şu ayetleri zikretmektedir:

"İşte o zaman kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır."⁵⁵

"İş bitirilince, şeytan diyecek ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı vadetti, ben de size vadettim. Ama size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim."⁵⁶

Hasan Hân'a göre bu ayetlerden anlaşıldığı gibi hem şeytan hem de insanları hak yoldan saptırmayı gaye edinmiş bazı insanlar, âhîret hayatında saptırdıkları insanlar ile yüzleşince onlardan uzaklaşırlar ve işlenmesine sebep oldukları suçların sorumluluğunu almaktan çekinirler. Taklîd edenler ile taklîd edilen kimseler arasında da aynı sahne söz konusu olacaktır. Çünkü hem naklî hem de aklî birçok delilden anlaşıldığına göre taklîdle

⁵² Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 10, s. 292-293.

⁵³ Ebû Dâvud, "Akdiye" 2; İbn Mâce, "Ahkâm", 3.

⁵⁴ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 429-441.

⁵⁵ Bakara, 2/166; Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, 269.

⁵⁶ İbrahim, 14/22.

amel etme hiçbir şekilde güvenilir bir yöntem değildir. Aksine insanı ebedî hüsrana uğratabilecek çok tehlikeli bir tercihtir.⁵⁷

4. Taklîdi Reddetmedeki Nakli Delilleri

Hasan Hân'ın taklîdi reddetmedeki en önemli delillerinden birisi “Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdir” ayetidir.⁵⁸ Nitekim ayette bahsedilen kişiler, mahiyetleri konusunda kesin bir bilgiye sahip olmaksızın melekler hakkında yanlış bir düşünce ortaya koymuşlardır. Taklîdin de herhangi bir konuda kesin bir bilgiye sahip olmadan hareket etme olduğunu söyleyen Hasan Hân, mezkûr ayete istinaden bunun haram olduğunu savunmuştur.⁵⁹

Onun bu konuda zikrettiği başka bir delil de “Hayır! ‘Sadece, babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinden gidiyoruz’ derler. Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkları, ‘babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız,’ derlerdi. Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız ?) deyince, dediler ki: Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz”⁶⁰ ayetleridir. Onun ifade ettiğine göre İslâm ümmetine mensup bazı insanlar arasında hâkim olan taklîd ile geçmiş nesillerin, peygamberlerinden yüz çevirip sorgusuz ve sualsiz bir şekilde ecdâtlarına uymaları arasında hiçbir fark yoktur.⁶¹ Dolayısıyla taklîd ve taklîdcileri kınayan bu ve benzeri ayetlerdeki mesajlar onlar için de geçerlidir. Buna göre sadece İslâm’dan önce değil İslâm’dan sonra da taklîde başvurmanın câiz olmadığı anlaşılmaktadır.⁶² Çünkü Müslüman taklîdciler de tıpkı geçmiş nesiller gibi “Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, onların izinde gidiyoruz” mazeretini öne sürmek suretiyle tabi oldukları insanlar uymaktadırlar. Bunlar kendilerine “Gelin! en sağlıklı kaynak olan kitaba ve sünnete uyun, taklîd ettiğiniz kişiler de sizin gibi insanlardır, onlar da Ku’rân’a ve sünnete göre amel etmekle mükelleftirler” çağrısı yapılıncı kulaklarını tıkayıp körü körüne başkalarını taklîd etmeye devam ederler. Öyle görünüyor ki, taklîd edilen bu kimseler zaman açısından önde olmaları ve onlara uyan kitlelerin çokluğu nedeniyle kendilerini taklîd edenlerin zihninde çok muazzam bir yer edinmişlerdir. Taklîdciler, bundan dolayı tıpkı Kur’ân’da zikredilen geçmiş nesiller gibi gittikleri yolun yanlış olduğunun farkında olmaksızın iradeleri ellerinden alınmış bir şekilde bu kimseleri taklîd etmeye devam ederler.⁶³ Taklîde

⁵⁷ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 1, s. 333.

⁵⁸ Zuhruf, 43/19.

⁵⁹ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 336.

⁶⁰ Zuhruf, 43/22-24.

⁶¹ Zuhruf, 43/22; Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 339.

⁶² Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 438; c. 12, s. 339, 344.

⁶³ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 342-344.

başvuran insanların bu tutumları “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiği zaman onlar, ‘hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseleler?”⁶⁴ vb. ayetlerde zemm (yerme) makamında zikredilmesi, taklîd olgusunun geçersiz bir yöntem olduğunu gözler önüne sermektedir.⁶⁵

Hasan Hân'ın taklîdin geçersiz bir metot olduğu hususunda zikrettiği delillerden birisi de Hz. İbrâhîm'in (a.s.) hidayet yolunu bulma sürecinden bahseden şu ayetlerdir:

“İbrâhîm, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum demişti.”⁶⁶

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyüktür dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”⁶⁷

“Bir zaman İbrâhîm, babasına ve kavmine demişti ki: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana taparım. Çünkü o, beni doğru yola iletecektir. Bu sözü, ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, insanlar (onun dinine) dönsünler.”⁶⁸

Hasan Hân'ın ifade ettiğine göre bu ayetlerden anlaşıldığı gibi insanı hakikate ulaştıran şey Hz. İbrâhîm'in (a.s.) kavminde hâkim olan körü körüne ecdâdı taklîd etmek değildir. Belki de bu peygamberin hakikati bulma amacıyla izlediği yöntemdir ki Allah, bunu, insanları Allah'ın hak dinine ulaştıran ve insanlığa mal olunması gereken büyük bir miras olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bir insanın sergileyebileceği en önemli davranış aklını kullanarak kudretsiz ve kabiliyetsiz varlıklara tapmayı bırakıp sonsuz kudret ve azamet sahibi olan ve insanı yaratan yüce zâta ibadet etmektir. Bu nedenle Allah, ecdâdı taklîd etmeyi bırakıp akl-ı selîmini kullanarak kavminin batıl yolda olduğu ve ibadet edilmeye değer tek zâtın Allah olduğu sonucuna varan Hz. İbrâhîm'i (a.s.) övmüş, onun dinini insanlar arasında hâkim kılmış, diğer dinleri ise bunun gölgesinde bırakmıştır. Hasan Hân'a göre bütün bu gerçekler, bir mantık silsilesi içerisinde değerlendirildiğinde taklîdin büyük bir hata ve çelişki olduğu açık ve net bir şekilde görülecektir.⁶⁹

⁶⁴ Bakara, 2/170.

⁶⁵ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 339-340.

⁶⁶ En'âm, 6/74.

⁶⁷ En'âm, 6/75-79.

⁶⁸ Zuhruf, 43/26-28.

⁶⁹ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 344-347.

5. Taklîdi Reddetmedeki Aklî Delilleri

Hasan Hân'a göre taklîdin câiz olmadığına dair birçok naklî delil bulunduğu gibi bazı aklî deliler de bulunmaktadır. Bunları dört noktada izah etmek mümkündür:

a. Taklîdle hüküm veren kişiye öncelikle şu soru sorulmalıdır: "Başkalarını taklîd ederek verdiğin hükmün doğru olduğuna dair bir delilin var mıdır?" Bu kişi "vardır" cevabını verirse taklîdi bırakıp sadece bu delile göre hüküm vermelidir. Çünkü esas olan kişilere göre değil delillere göre hüküm vermektir. Eğer "Delilden haberdar olmaksızın taklîdle hüküm veriyorum" şeklinde cevap verirse, bu durumda şöyle bir itirazla karşı karşıya kalacaktır: "Allah, 'Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur'⁷⁰ buyurduğu halde sen bilinçsiz bir şekilde hüküm vermekle niye kan akıtılması ve zinanın serbest kılınması gibi büyük günahların işlenmesine alet oldun?" Eğer, "Ben bu şekilde hüküm vermekle doğru yaptığımı düşünüyorum. Çünkü ben bu konuda birçok âlimi taklîd ettim, onlar ise herhangi bir delil olmadan hüküm vermezler. Fakat ben onların delillerini bilmiyorum" derse bu durumda ona şöyle denilecektir: "O zaman senin, hocanı değil hocanın hocasını taklîd etmen gerekiyor. Çünkü senin hocan da hocasını taklîd etmiştir, o da onun delilini bilmiyor." Eğer taklîdle hüküm veren kişi bunu kabul ederse hocasını taklîd etmeyi bırakmalı ve deliline vakıf olacak birisini bulana kadar bir arayış içerisine girmelidir. Eğer "Benim hocam, bilgisi az olsa da kendinden önceki büyük âlimlerin bilgisinden haberdardır. Neyle hükmedeceğini benden daha iyi bilmektedir" derse kendisine şöyle denilecektir: "Senin hocandan ders almış bir sürü insan vardır. Bunlar onun sahip olduğu bilgilere vâkıftır, dolayısıyla bu talebeleri de hatta onlarla aynı seviyede olduğun için kendini bile taklîd etmen mümkündür." Şayet, bunu kabul edip ilmî açıdan hocasıyla aynı seviyede olan herkesi taklîd ederse bu insanları taklîd etmenin, sahâbe dâhil büyük ve güvenilir âlimlere ittibâ' etmekten daha evlâ olduğunu kabul etmiş olacaktır ki bu, taklîd anlayışının büyük bir yanlığından ibaret olduğunu gözler önüne sermektedir.⁷¹

b. Taklîdin kişiyi sağlıklı bilgilere ulaştırdığı hiç kimse tarafından ispatlanamaz. Çünkü taklîd edilen insanlar kendi bilgi ve birikimlerinden yola çıkarak herhangi bir konuda belli bir sonuca varırlar ve bunu kendilerini taklîd eden insanlara sunarlar. Başka insanlar da bilgi ve birikim farklılığından dolayı aynı konuda farklı sonuçlara varabilirler. Zaman zaman bu farklı sonuçlar birbiriyle tamamen çelişebilir. Birbiriyle çelişen bu konuların tümünün doğru olması mümkün olmadığına göre başkalarını taklîd eden insanların doğruyla amel ettikleri bilinemez.⁷²

c. Bir insanı taklîd edebilmenin şartı onun haklı olduğunu bilmektir. Taklîd eden kişi böyle bir şartın varlığını kabul ettiği takdirde haklı olduğuna emin olmadan başkalarını taklîd etmesi câiz değildir. Taklîd ettiği kişinin haklı olduğunu bir şart olarak

⁷⁰ Yûnus, 10/68.

⁷¹ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 340-341.

⁷² Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 339-340.

kabul etmiyorsa o zaman taklîd ettiği kişi yanlış da söylüyorsa ona uymayı kabul etmiş demektir ki bu, onun her an hataya düşebileceğini göstermektedir. Taklîd edilen kişinin haklı olduğunu bilme şartı taklîd edilen kişi için de geçerlidir. Çünkü o da başkalarını taklîd ederek hüküm vermektedir. Eğer o, bu şartın varlığını kabul etmezse, taklîd eden kişinin daha ilk başta onu taklîd etmeyi bırakması gerekmektedir.⁷³

d. Eğer taklîd eden, taklîd ettiği kişinin haklılığını akıl yürütme sonucu bildiğini iddia ediyorsa bu aklî çabası kendisine kâfidir. Onun buna göre hareket etmesi ve başkalarını taklîd etmemesi gerekir. Kezâ taklîd edilen kişinin haklılığı tabi olduğu delille biliniyorsa o zaman da taklîd eden kişi, taklîd yerine bu delili esas almalı ve buna göre amel etmelidir. Taklîd ettiği kişinin de hocalarını taklîd etmesiyle haklı olduğunu iddia ediyorsa burada ya teselsül⁷⁴ ya da devir⁷⁵ söz konusudur. Bunlar da insanı doğruya ulaştırmada şüphe taşıyan yöntemlerdir.⁷⁶

6. Taklîd Yerine Önerdiği Metotlar

6.1. İttibâ'

Hasan Hân'ın taklîd yerine önerdiği metotlardan birisi ittibâ'dır. O, özellikle icthâd kabiliyeti olmayan insanlar için gerekli gördüğü bu yöntemi "Allah'ın, Peygamber'in ve selef-i sâlih olarak nitelenen İslâm âlimlerinin yolunda yürüme" şeklinde açıklamaktadır. O, ittibân taklîdden çok farklı bir şey olduğunu söylemektedir. Zira ona göre ittibâ', taklîdin aksine, delil ile konuşan âlimlere delil ile tabi olmaktır. Zâhiren de olsa taklîde benzeyen ittibâ' câiz kılan da onun bu özelliğidir.⁷⁷

Hasan Hân'ın ittibâ' önerme noktasında ileri sürdüğü bazı Kur'ânî deliller şunlardır:

"Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."⁷⁸ Zira bu ayette Hz. Muhammed'i (s.a.v.) örnek alma ve ona uyma tavsiye edilmektedir.⁷⁹

"Allah ve Resûl'ü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur."⁸⁰ Burada da mü'minlerin Allah ve

⁷³ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 1, s. 136-138.

⁷⁴ Teselsül, illet (taklit edilen kişinin başkalarını taklit etmesi) ve ma'lûl (taklit edilen kişinin haklılığı) arasında sonsuz bir zincirleme meydana gelmesidir; Bkz. Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1984, s. 80.

⁷⁵ Devir, iki şeyden her birinin diğerine bağlanmasıdır; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *Kitâbu'l-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş v. dğr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998. s. 702.

⁷⁶ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 1, s. 136-138.

⁷⁷ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 10, s. 10, 93, 293; s. 12, s. 339-340.

⁷⁸ Ahzâb, 33/21.

⁷⁹ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 11, s. 66.

⁸⁰ Ahzâb, 33/36.

Resûl'ünün son noktayı koyduğu konuları değıştirme haklarının bulunmadığı, sadece buna ittibâ' etmeleri gerektiğı ifade edilmektedir.⁸¹

“Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiğı kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”⁸² Bu ayette de Allah'ın vahyine ittibâ' edenler, hidayet üzere olanlar ve gerçek akıl sahipleri olarak nitelenmektedir.⁸³

“Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûl'üne uyun.”⁸⁴ Bu ayette ise başka insanların görüş ve söylemlerini taklîd etme değıil, Allah ve Resûl'ünün davetine uymanın zorunlu olduğı ifade edilmektedir.⁸⁵

“Bizi doğru yola ilet. O kendilerine nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değıil.”⁸⁶ Hasan Hân, bu ayetin selef-i sâlihe ittibâ' etmeye yönelik bir emir mahiyetinde olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷

6.2. İctihâd

Hasan Hân'ın taklîd yerine önerdiği bir diğere metod da ictihâddir. O, bu kavramı, “Akli kullanarak Kur'ân ve sünnetten hüküm çıkarma ve ona göre amel etme” şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁸ Hasan Hân,

“Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirirler.”⁸⁹

“Ey akıl sahipleri! İbret alın.”⁹⁰

“De ki: Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin!”⁹¹

ve bunlara benzer birçok delilden yola çıkarak yeteri kadar bilgi ve birikimi olan herkesin ictihâdda bulunmasını ve buna göre hareket etmesini önermekte hatta zarurî durumlarda bunun vacip olduğunu iddia etmektedir.⁹²

O, ictihâdda bulunmanın gerekli olduğı hususunda taklîdle amel eden birisi ile ictihâda göre amel eden birisi arasında geçen şu diyalogu nakletmektedir:

—“Ben Şâfiî'yi taklîd ediyorum. O, senden daha âlim ve hakikati daha iyi bilmektedir.”

⁸¹ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 11, s. 93.

⁸² Zümer, 39/18.

⁸³ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 12, s. 98.

⁸⁴ Enfâl, 8/24.

⁸⁵ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 4, s. 155.

⁸⁶ Fâtiha, 1/7.

⁸⁷ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 52.

⁸⁸ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 6, s. 85.

⁸⁹ Kehf, 18/15.

⁹⁰ Haşir, 59/2.

⁹¹ Neml, 27/64.

⁹² Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 6, s. 85, 351; c. 7, s. 301.

—“Beni Şâfi'yle değil kendinle kıyaslamalısın. Ben Allah'ın indirdiklerinden haberdarım, kitap ve sünnette herhangi bir konuda bir bilgiye rastlamadığım takdirde ictihâdımla amel ederim. Ama sen bunu becerecek yetenek ve kabiliyette değilsin.”

Hasan Hân, bu örneği vermekle taklîdin câhil ve beceriksiz, ictihâdın ise bilgili ve çalışkan insanların işi olduğunu ima etmektedir.⁹³ Ona göre insanlar arasında hüküm veren kişilerin taklîdle değil ictihâdla hüküm vermesi gerekmektedir. İctihâdda bulunacak birisinin bulunmadığı zarurî durumlarda taklîdle hüküm veren birisine başvurulabilir. Ancak bu kimsenin “benim verdiğim hüküm doğrudur” veya “şeriata uygundur” iddiasında bulunmamalıdır. Bu hükmü taklîd ettiği kişinin görüşlerine istinaden verdiğini açıkça söylemelidir. Çünkü o, gerçek anlamda bir karar mercii değil sadece taklîd ettiği imamının görüşlerini aktaran bir vesiledir.⁹⁴

Sonuç

Sıddık Hasan Hân'a göre taklîdin en belirgin özelliği haklı olup olmadığını bilmeden bilinçsiz bir şekilde başkalarına tabi olmaktır. Bu, herhangi bir ilmî alanla sınırlı değildir. Zarurî durumlar dışında hiç bir konuda ne âlimler ne de bunları örnek alan insanlar için böyle bir yöneme başvurmak câiz değildir. Çünkü taklîd, ecdâtlarının izini süren ve peygamberlerinin mesajlarından yüz çeviren geçmiş kavimlerin, Allah'a şirk koşanların, kalbinde nifâk taşıyanların, din adamlarını rab edinen Yahudi ve Hıristiyanların yoludur. Ona göre İslâm ümmetindeki taklîd ile bu taklîd arasında pek fazla bir fark yoktur. Çünkü taklîdi tercih eden Müslümanlar da tıpkı mezkûr zümrelerin yaptığı gibi başka insanlara bilinçsiz bir şekilde tabi olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında daha çok küfür, şirk ve nifâkla tezâhür ettiği için taklîdin her türlü haram sayılmaktadır. Bu husus Kur'ân'ın birçok ayeti ile ispatlanmıştır. Allah'ın, taklîdden bahseden ayetlerde buna başvuran insanlara yönelik kınayıcı bir üslup kullanması bunun en önemli kanıtıdır. İnsanlar, Hz. İbrâhîm (a.s.) gibi akıl yürütmeye ve sağlam delillerle doğruyu bulmaya çalışmalıdırlar.

Hasan Hân, taklîd yerine iki sağlam yöntem önermektedir. Bunlar ittibâ' ve ictihâddır. Ona göre Kur'ân'a, sünnete ve selef-i sâlihe uyma olan ittibâin taklîdden ayrıldığı en önemli nokta, delilleri sorgulayarak başkalarına uyma özelliğine sahip olmasıdır. O, selefi düşüncede olan bir âlim olması hasebiyle Kur'ân ve sünnete ittibâ' gibi selef-i sâlihe ittibâi da şiddetle önermektedir. Bunu her fırsatta eserlerinde dile getirmektedir. Onun taklîd yerine önerdiği diğer bir yöntem de ictihâddır. Ona göre ictihâd sonucu ortaya çıkan hüküm sadece müctehidi bağlamaktadır. Başka birisinin onu taklîd etmesi ve bu hükme göre amel etmesi caiz değildir. Ancak bir müctehidin zarurî durumlarda ictihâd kâbiliyeti olmayan kimseler için her hangi bir konuda hüküm vermesi

⁹³ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 340, 342.

⁹⁴ Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, c. 3, s. 441.

ve tarafların buna uyması câizdir. Bu, taklîde benzese de zarurî bir durumdan kaynaklandığı için mazur görülmektedir. Öte yandan bir insan başkasının delilini inceleyip doğru olduğu sonucuna vardıldıktan sonra ona uyması taklîd sayılmamaktadır. Bu, bir yönüyle ictihâd diğere bir yönüyle de ittibâ' sayılmaktadır. Çünkü bu delili Kur'ân ve sünnete arz etmek suretiyle bu iki kaynağa ittibâ' etmiştir. Ayrıca bunu, ayet ve hadislerle karşılaştırarak aklı bir çabada bulunduğu için ictihâd emiştir.

Görüldüğü gibi Hasan Hân, taklîd konusunda çok katı düşüncelere sahiptir. Ecdâtlarına uyup hak yoldan sapan geçmiş nesiller ile müşrik, Yahudi ve Hıristiyanların başvurdukları taklîd hakkındaki olumsuz düşünceleri doğru olmakla beraber bu konuda çok zarurî durumlar dışında herhangi bir istisnaya gitmemesi, bu katı anlayışının Müslim ve gayr-i Müslim herkes için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle onun taklîd hakkındaki bu tutumunun Müslüman taklîdcileri de kapsaması olumlu karşılanabilecek bir durum değildir. Bilindiğı gibi Müslümanlar arasında Kur'ân ve sünnet çerçevesinde hüküm veren ve güvenilir olduğu bilinen birçok âlim bulunmaktadır. Sahâbe ve tâbiîne mensup bazı âlimler ile dört mezhep imamları bunların başında yer almaktadır. Bunların görüşleri geniş kitleler tarafından kabul görmüştür. Kur'ân ve sünnetten hüküm çıkarmak bir yana bu kaynakları okumayı bile bilmeyen veya bunlara ulaşma imkânına sahip olmayan insanların mezkûr âlimlerin görüşlerini -delilsiz bir şekilde olsa bile- taklîd etmeleri mazur görülmelidir. Bunlar, Hasan Hân'ın yaptığı gibi şiddetli bir şekilde kınanmamalıdır. Kaldı ki İslâm âlimlerinin çoğu, bu durumda olan insanların şer'î hükümlerde mezkûr âlimlerin görüşlerini taklîd etmelerine cevâz vermişlerdir.

Kaynakça

- Ahmed, Ali b. Ahmed, *Da'vetü's-Şeyh Sıddık Hasan Hân el-Âmmü'l-Câmîi*, Suudi Arabistan 2000.
- Âlûsî, Hayruddîn Nu'mân b. Mahmûd (ö. 1317/1899), *Cilâü'l-Ayneyn fî Mühâkemeti'l-Ahmedeyn*, Matbaatü'l-Medenî, Medine 1981.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf (ö. 478/1085), *el-İctihâd min Kitâbi't-Telhîs li İmâmi'l-Harameyn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1987.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır tsz.
- Endülüsî, Ali b. Ahmed b. Hazm (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1983.
- Ferîvâî, Abdurrahmân Abdulcebbâr (ö.1372/1953), *Cühûdün Mukaddese*, İdâratü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Hindistan 1980.

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Gûrî, Abdülmâcîd, "el-Emîr Sıddîk Hasan Hân", *Hadis International Reviewed Academic Journal*, s. 2, Kuala Lumpur tsz. ss. 147-192.
- Hammûdî, Muhammed Mehdi Ali, *el-Kannûcî ve Ârâühü't-Tefsîriyye*, el-Âmmü'l-Câmîi, Sudan 2015.
- Harîkî, Hamed b. İbrâhîm, *et-Tevhîd ve Eseruhü fî Hayâti'l-Müslim*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1993.
- Hasan Hân, b. Hasan b. Ali b. Lutfillâh el-Hindî (ö. 1889/1307), *et-Tâcü'l-Mükellel*, Vizâretü'l-Evkâf, Katar 2007.
- Hasan Hân, Sıddîk b. Hasan b. 'Alî b. Lutfillâh el-Hindî (ö. 1889/1307), *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1992.
- Hasan Hân, Sıddîk b. Hasan b. Alî b. Lutfillâh el-Hindî (ö. 1889/1307) *Husûlu'l-me'mûl min ilmi'l-usûl*, Matbaatü'l-Cevâib, İstanbul 1878.
- Hasenî, Abdülhayy b. Fahriddîn, *el-İ'lâm bi men fî Târîhi'l-Hind Mine'l-A'lâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ (ö. 395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Şam 2002.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.
- Kaya, Eyyüp Said, "*Taklîd*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 461-465.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ (ö. 1095/1684), *Kitâbu'l-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş v. dğr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Kehhâle, Ömer Ridâ (ö. 1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Leknevî, Muhammed Abdülhayy (ö. 1304/1883), *İbrâzü'l-Ğayyi'l-Vâki' fî Şifâi'l-Ayy*, İdâratü'l-Kur'ân, Pakistan 1999.
- Leknevî, Muhammed Abdülhayy (ö. 1304/1883), *Tezkiratü'r-Râşid bi Raddi Tebsirati'n-Nâkid*, İdâratü'l-Kur'ân, Pakistan 1999.
- Kettânî, Abdülhayy (ö. 1382/1962), *Fehresü'l-Fehâris*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.
- Lokmân, Ahter Cemâl Muhammed, *es-Seyyid Sıddîk Hasan Ârâühü'l-İtikâdiyye ve Mevkifuhû min Akâdeti's-Selef*, Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1988.
- Minyâvî, Ebü'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed, *et-Temhîd Şerhu Muhtasari'l-Usûl*, el-Mektebetü's-Şâmile, Mısır 2011.
- Mücâhid, Zekî Muhammed (ö. 1401/1980), *el-A'lâmü's-Şarkıyye*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.

- Nemle, Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed, *el-Câmi' li Mesâili Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 2011.
- Özcan, Azmi, "Şâhchân Begüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 252-253.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (ö. 666/1267), *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.
- Selefi, Abdülmûid, *es-Seyyidü'n-Nevvâb Sıddîk Hasan Hân*, İdâratü'l-Buhûs, Hindistan 1980.
- Sheikho, Louis (ö. 1346/1927), *Târîhü'l-Âdâbi'l-Arabiyye*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1991.
- Süllemî, İyâd b. Nâmî b. İvad, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru't-Tedmüriyye, Riyad 2005.
- Van Dyck, Cornelius (ö. 1313/1985), *İktifâü'l-Kanû' bimâ Hüve Matbû'*, Dâru Sâdır, Beyrut 1896.